

Toivo Ülo Raun

70

Toivo Ülo Raun. Foto: P. Pillak

■ 11. aprillil saab Ameerika eesti ajaloolane, Indiana ülikooli professor, uusima rahvasajaloo üks tugisambaid ja Tuna kolleegiumi kauaaegne liige Toivo Ülo Raun seitsmekümneseks. See on piisav põhjus peatuda tema laiahaardelise isamaalise tegevuse ja jätkuva loomingulise töö mõnedel momentidel; mõistagi nendel, mis allakirjutanule on aastakümnete vältel silma hakanud.

Toivo Raun kuulub eesti humanitaarteadlaste sellesse põlvkonda, kes sündis viimase suure sõja ajal kodumaal (Tartus), kuid kelle õpingud ja akadeemiline tegevus on kulgenud uuel asukohamaal. Tartu ülikooli õppejõu, keeleteadlase Alo Rauna perekond põgenes uue Nõukogude okupatsiooni eest 1944. aastal Saksamaale, sealt mindi koos paljude teiste baltlastega edasi USA-sse (1949). Toivo Raun lõpetas 1960. aastal keskkooli Bloomingtonis Indianas ja 1964. aastal Swarthmore'i kolledži Pennsylvanias.

Põhja-Ameerikas on eestlased üks kõige enam kõrgharitud rahvusgruppe. Hea hari-

dus oli pagulasperedes väga kõrgelt hinnatud prioriteet, mille nimel pingutati. Nii oli see ka Indiana ülikooli keeleteaduse professori Alo Rauna perekonnas. Edasi läks humanitaarsete kalduvustega Toivo Raun mainekasse Princetoni ülikooli, kus omandas magistrikraadi 1966. aastal ja filosoofiadoktori kraadi 1969. aastal. Tema doktoriväitekirja teema oli „1905. aasta revolutsioon ja liikumine Eesti rahvasautonoomia eest, 1896–1907” („The Revolution of 1905 and the Movement for Estonian National Autonomy, 1896–1907”). Tundes huvi uusima ja lähiajaloo vastu, millele ta on jäänud truuks tänaseni, polnud niisugune uurimisteema juhuslik. Tegemist oli eesti kultuuri küpsemisajaga, „vaimse revolutsiooniga”, nagu ta ise seda ühes oma varases artiklis (Mana, 1969) nimetab.

Rauna esimesed tööd sisaldavad mitmeid värskeid hinnanguid keeleuuendusele ja -kasutusele, ajakirjandusele, vooludele eesti kirjanduses, euroopastumisele ja Noor-Eestile. Moodsa aja eesti omakultuuri sünd, areng ja emantsipeerumine saksa ja vene suurkultuuride mõjuväljas ja poliitilise surve all on Rauna kui uurijat alati köitnud. Ta on näinud selles vajalikku eeldust eestlaste kultuuriliseks ja poliitiliseks enesemääramiseks, mis läbi autonoomia nõudmine 1905. aastal jõudis välja iseseisva riikluseni Esimese maailmasõja ja revolutsioonide kataklüsmides. Punase joonena läbib tema töid jakobhurdalik mõte sellest, et väikerahvastel on loomulik õigus vähemalt kultuurilisele enesemääramisele ja iseolemisele maailmas, kus tooni annavad suured.

Pärast Princetoni kulges Toivo Rauna akadeemiline karjäär õppejõu-uurijana California ülikoolis Long Beachis tõusujoones. Seal läbis ta kõik nõutavad astmed ja sai 1979. aastal täisprofessoriks. Laulva revolutsiooni ja Balti riikide taasiseseisvumise ajal oli Raun aastail 1989–1990 Toronto Ülikooli Eesti Õppetooli (loodi eesti kogukonna toel 1986. aastal, kannab praegu Elmar Tampõllu nime) neljas külalisprofessor, ja aastast 1990 Indiana Ülikooli professor, kus töötab tänaseni; praegu Kesk-Euraasia uuringute osakonnas (Department of Central Eurasian Studies) Balti ja Soome ajaloo alal.

Toivo Rauna huvi ajaloouurimise kontseptuaalsete ja metodoloogiliste probleemide vastu avaldub mitmes suunas. 1970. aastatel oli ta esimesi eesti humanitaare, kes Läänes levinud moderniseerimise kontseptsioonile tuginedes seletas eestlaste uusimat ajalugu ja näitas, kuidas väike, ilma eliidita ja otsustusõigusega talupojarahvas haarati moderniseerimise ja

industriaalühiskonna kujunemisse ning mida see talle kaasa tõi (kogumikus *Baltic History*, 1974). Okupeeritud kodumaal ilmunud töodes seletati moderniseerimist ühiskondlik-majanduslike formatsioonide teooria, kapitalismi seaduspärase arengu ja klassivõitlusega, kuid ühisjooni ja kokkupuutepunkte siiski oli, eriti faktilise materjali osas. Raun mõistis, et kui vabastada Eesti NSV-s poststalinistlikul ajal avaldatu poliitpropagandistlikust sõnavahust, siis võib sealt leida teaduse jaoks uut ja edasivivat. Oma uurimustes on Raun võimaluse korral kasutanud kodueestlaste, näiteks Ea Janseni töid, mida ta väga põhjalikult tunneb ja mis mõnevõrra kompenseerisid esmaallikatele juurdepääsu takistamist Eesti NSV ja Venemaa arhiivides.

Üks esimesi ja tuntumaid katseid detailsemalt analüüsida ja klassifitseerida venestamise fenomeni hilises Vene impeeriumis tehti USA ülikoolide teadlaste rühma poolt Edward C. Thadeni juhtimisel (nn. Princetoni projekt). Uurimistöö tulemused ilmusid 1981. aastal raamatus „Russification in the Baltic Provinces and Finland, 1855–1914”, mis kohe pälvis ulatusliku rahvusvahelise tähelepanu ja jõudis erinevaid teid mööda ka Eestisse. Autorid eristavad kolme liiki venestamist: administratiivne, kultuuriline ja vabatahtlik. Seejuures nenditakse administratiivsete reformide (linnaseadus, politsei ja kohtureform) seost kaasajastamise vajadustega, millest said kasu ka kohalikud põlisrahvad ja millesse need üldiselt positiivselt suhtusid (alternatiiv kuni 1905. aastani puudus). Rauna kirjutatud osa „The Estonians” (eesti keeles ilmus see Eesti Ajalooarhiivi Toimetised sarjas, 2009) ületab kaugelt ainult venestamise problemaatika ja heidab valgust kogu eesti ühiskondlikule liikumisele ja mõttele ärkamisajast kuni Esimese maailmasõjani. Autor toob esile kultuurilise venestamise negatiivse mõju, mis avaldus üleminekus venekeelsele (alg)haridusele, õigeusu levitamises, valitsuse kultuuri- ja tsensuuripoliitikas. Kas venestuse eesmärk oli eestlaste täielik ümberrahvastamine – vastuse sellele küsimusele jätab Raun lahtiseks, ja see on vaieldav tänagi. Nimetatud Princetoni projekt on nüüd klassika, mis on taas aktuaalne nn. imperiaalse pöörde valguses, kus on tehtud ettepanekuid kitsendada venestuse mõistet ja piirata selle tähendusvälja assimileerimise ehk venelaseks muutmisega.

Rahvuslus on väga emotsionaalne kategooria, mis puudutab inimesi kõige sügavamaid tundeid. Siin on kerge järele anda avalikkuse survele ja ootustele või mingile just parasjagu

moes olevale teooriale. Toivo Raun ei ole lasknud end niisugustest ahvatlustest häirida. Tema rahvusluse käsitlus tugineb rangelt kontrollitud historiograafiliste faktide kindlale vundamendile, kuid on samal ajal ideeajalooline, kus prioriteet kuulub rahvuslike liidrite väikerahvalikule enesetunnetusele, missioonile ja reaalspoliitilistele võimalustele. Raun on eestlaste rahvusliku liikumise juures väärtustanud pigem kultuurirahvuslust sarnaselt Anthony D. Smithile, kui et lähtunud Ernest Gellneri populaarsest industriaalühiskonda esile tõstvast mudelist. 2003. aastal arvustas Raun ajakirja *Nation and Nationalism* veergudel Gellneri ja Eric Hobsbawmi arusaamu eestlaste „lühikesest” ajaloost ja Balti rahvaste vähesest suutlikkusest mõjutada oma saatust.

Koos Ameerika läti kolleegi Andrejs Plakansiga on Toivo Raun arutlenud Ida-Euroopa väikerahvaste rahvuslike liikumiste tüpoloogia ja faaside üle ning arvustanud Miroslav Hrochi varasemate tööde materialistlikku determinismi. Eestlaste osas on ta täiustanud tšehhi professori üldaktsepteeritud kolmefaasilist mudelit. Rahvuslus on Raunal esmajoones isikuline ja kultuuriline fenomen, millel on vaimne külg, mida ei saa tuletada üksnes sotsiaalmajanduslikest teguritest, nagu talude päriks ostmise, ega painutada rangelt mingite kindlate reeglite alla.

Toivo Raun on Eesti, Läti, Leedu ja Soome ajaloo võrdleva uurimise üks pioneere. Iga-sugune võrdlev uurimine on komplitseeritud, sest kõiki võrreldavaid objekte tuleb vähemalt ideaalis ühepalju uurida ja tunda. Soome ajaloo suurepärase tundjana on Soome-Eesti suhete teema talle eriti südamelähedane: soomlaste roll eestlaste rahvuslikus ärkamises (1985), Soome-Eesti kultuurisuhted 1917–40 (1987). Ta on võrrelnud eesti ja läti rahvuslike liikumisi (1986), kultuurilist venestust Leedus ja Balti kubermangudes (1994), 1905. aasta revolutsiooni kulgu ja tulemusi Balti provintsidest ja Soomes (1984, Tunas 2005). Soomlased saavutasid oma autonoomia restaureerimise rahulikul teel, eestlased ja eriti lätlased aga lootsid edu saavutada vägivallaga ja püüdsid tsaarirežiimi kukutada, ent see jäi tollal kätte saamata. 1905. aastaga, vägivalda ja aktivismi probleemidega Baltikumis tegeleb Raun ka praegu.

Toivo Rauna Eesti ajaloo kaasaegne üldteos „Estonia and the Estonians”, mis ilmus Hooveri Instituudi seerias (*Studies of Nationalities in the USSR*) 1987. aastal (2. tr. 2001, soome keeles 1989, ungari keeles 2001), oli tollastes

oludes erakordne nähtus, usaldusväärse ja kontsentreeritud teabe allikas ja eeskuju, mis ilmus n.-ö. õigel ajal, kui Eestis algas „ajaloo avalikustamine” ehk valgete laikude täiskirjutamine. Uurimistöö oli selleks ajaks tunduvalt edasi läinud ka kodumaal ja Raunal oli võimalus võtta kokku kõik see, mis oli tehtud mõlemal pool raudset eesriiet. Autor ei piirdunud üksnes poliitilise ajalooaga, nagu seda laadi teoste puhul tavapärane, vaid esitas süstemaatilisel ka sotsiaal- ja kultuuriajalugu. Teoses toodud seisukohad ja hinnangud on väga kaalutud, argumenteeritud ja korrektses sõnastuses; üldistatud on tohtu hulk allikaid ja kirjandust. Suure narratiivi kontseptuaalset üldraami hoiab koos sedastus, et eestlaste ajalugu enim mõjutanud tegurid on Eesti strateegiline geopoliitiline asend suurriikide huviväljas ja eestlaste väike arv, millest tulenevad alalised julgeolekuohud. On üsna tunnuslik, et raamatu epiloog lõpeb Kristjan Jaak Petersoni luulereidadega: „Kas siis selle maa keel laulutuules ei või taevani tõustes üles igavikku omale otsida?” Retsensendid siin ja kaugemal nentisid, et sellel teosel on eeldusi pikemaks ajaks jääda maailmas tooniandjaks. Nii see on olnudki. Mis puutub eesti keelde, siis selle õpetamist välismaal, sh. Ameerikas, on Raun alati pidanud tähtsaks.

Toivo Raunal on suured teened Balti uurin-gute edendamisel, nende institutsionaliseerimisel ja koordineerimisel, taasiseseisvunud Eesti teaduselu korraldamisele kaasaaitamisel. Es-majoones on see olnud seotud Balti Uuringute Edendamise Ühingu (AABS, 1968) tegevusega. Kodumaal vaba mõtte summutamise viimase kampania ajal, aastail 1981–1985, oli ta AABS-i kvartalikirja *Journal of Baltic Studies* peatoime-taja ning aastail 1992–1994 AABS-i president. Koordineerimine ja koostöö, konverentside korraldamine või seal osalemine ja tööde pub-liteerimine puudutas Läänes peamiselt „kolm-nurka”: valdavalt Põhja-Ameerika teadlastest koosnevat AABS-i (biennaalsed konverentsid), Balti Ajaloo Komisjoni Saksamaal (Marbur-gi sümpoosiumid, *Baltische Historikertreffen* Göttingenis) ning Balti Uurimiskeskust Stock-holmis (Balti konverentsid). 1980. aastatel lisandusid neile ka okupeeritud Baltimaade teadlased, keda Läänes, sh. Toivo Rauna pere-konnas lahkelt vastu võeti. Hoolitseda tuli ka Balti uuringute kui piirkonna uuringute (*area studies*) prestiiži ja tunnustamise eest Ameerika akadeemilises maailmas. Eraldivõetud kolme Balti riigi rahvuslike ajalugude uurimiselt jõuti regionaalse ja võrdleva käsitluseni. Positiivne

märk oli siin ka mittebalti päritolu uurijate osa-kaalu suurenemine baltoloogide hulgas.

Tõhusa panuse Balti riikide vabanemisse andis Raun Balti küsimuse asjatundjana ajal, kui Ühendriikides tekkis ametlik ja avalik huvi selles piirkonnas tormiliselt arenevate sündmus-te vastu ja Moskva ründas Balti iseseisvuslasi. 1987. aasta lõpul loodi okupeeritud Eestis Eesti Muinsuskaitse Selts, „uue ärkamisaja” üks esi-mesi eredamaid ilminguid. Poole aasta pärast sündis kodumaa liikumise toetuseks Väliseesti Muinsuskaitse Selts Rein Taagepera eestvedamisel. Toivo Raun kuulus seltsi kümnest tipp-intellektuaalist koosnevasse ajutisse juhatusse ja asutavasse kogusse. Selts võimaldas mitmel tuhandel pagulasel üle maailma osaleda ühises isamaatöös.

Kui 1988. aasta kuumal suvel tekkis mõ-nedel kodu- ja väliseesti humanitaarteadlastel AABS-i konverentsil Marylandi ülikoolis julge mõte korraldada Eestis ühine teaduskonverents, siis oli Toivo Raun koos Olavi Arensi, Toivo Miljani, Tõnu Parmingu, Hain Rebase jt. selle idee toetaja. Konverents saigi Rauna kaasabiga 1989. aasta suvel teoks Stockholmi Balti konve-rentsi järelsessiooni nime all. See foorum pani aluse tänaseni Tallinnas iga kahe aasta tagant toimuvate Eesti moodsa ajaloo konverentside traditsioonile.

Väga loomulikult tekkisid Toivo Raunal isiklikud sidemed kodumaa ametikaaslastega juba sovetiajal, esmajoones Tartu ülikooli ja Eesti Teaduste Akadeemia Ajaloo Instituudi teadlastega. Laulva revolutsiooni ajal muutus niisugune suhtlemine eriti elavaks. Eesti õp-petooli professorina Toronto ülikoolis kutsus Raun eesti teadlasi pidama loenguid ja töötama sealses suurepärases raamatukogus, mille komp-lekteerimine Eestis ilmunud trükistega oli tema südameasjaks. Tänapäevase Eesti akadeemilises elus on Raun oma inimene, kes õpetab, oponeerib, juhatab konverentse, toimetab raamatuid. Ta on mitme Ameerika ja Euroopa erialase seltsi ja teadusliku ühingu liige, sh. Opetatud Eesti Seltsi aulige ja Balti Ajaloo Komisjoni korres-pondentliige.

Olude kardinaalse muutumisega lisandusid Toivo Rauna uurimisobjektide hulka uued ak-tuaalsed teemad, nagu iseseisvuse taastamine, etnilised suhted postsovetlikus ruumis, integ-ratsioon, keeleseadus, uusim historiograafia jmt. Soovin talle edu nende uurimisel ja ka muidu head õnne!

Toomas Karjahärm